

Gulshoda AVLOYOROVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: avloyorovagulshoda@gmail.com

QarDU dotsenti, PhD M.Nizomova taqrizi asosida

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SHAXS ISMLARINING AKSIOLEKTUAL O'ZIGA XOSLIKLARI HAMDA TILSHUNOSLIKDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqola o'zbek va ingliz shaxs ismlarining aksiolingvistik o'ziga xosliklarini va ularning tilshunoslik sohasidagi ahamiyatini tahlil qiladi. Ismlar jamiyatning madaniy, tarixiy va diniy qadriyatlarini aks ettiruvchi vosita sifatida qaraladi. O'zbek va ingliz ismlarining semantik, fonologik, morfologik va pragmatik xususiyatlari solishtirilib, ularning har ikki tildagi umumiyliklari va farqlari ochib beriladi. **Kalit so'zlar** : Shaxs ismlari, aksiolingvistik, o'zbek ismlari, ingliz ismlari, lingvistik tahlil, madaniy qadriyatlar, semantika, fonologiya, morfologiya.

AXIOLEXTUAL PROPERTIES AND SIGNIFICANCE OF PERSONAL NAMES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES IN LINGUISTICS

Annotation

This article analyzes the axiolectual characteristics of Uzbek and English personal names and their significance in the field of linguistics. Names are viewed as tools reflecting the cultural, historical, and religious values of society. The semantic, phonological, morphological, and pragmatic features of Uzbek and English names are compared, highlighting both the similarities and differences between the two languages.

Key words: Personal names, axiolectual, Uzbek names, English names, linguistic analysis, cultural values, semantics, phonology, morphology.

АКСИОЛЕКТУАЛЬНЫЕ СВОЙСТВА ЛИЧНЫХ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ИХ ЗНАЧЕНИЕ В ЛИНГВИСТИКЕ

Аннотация

Данная статья анализирует аксиолингвистические особенности узбекских и английских личных имён и их значение в области лингвистики. Имена рассматриваются как средство, отражающее культурные, исторические и религиозные ценности общества. Сравниваются семантические, фонологические, морфологические и прагматические особенности узбекских и английских имён, подчёркиваются их сходства и различия.

Ключевые слова: Личные имена, аксиолингвистика, узбекские имена, английские имена, лингвистический анализ, культурные ценности, семантика, фонология, морфология.

Kirish. Shaxs ismlari insonning nafaqat shaxsiy belgisi bo'libgina qolmay, balki jamiyatdagi o'rini ham belgilovchi muhim vosita hisoblanadi. Shaxs ismlari boy madaniy, ijtimoiy va lingvistik xususiyatlarni o'zida mujassam etgan shaxsning kuchli belgisi bo'lib xizmat qiladi. Shaxslarga atab qo'yilgan bu ismlar xalqning madaniy merosi, an'analari va qadriyatlarini ham aks ettiradi. O'zbek va ingliz tillarida shaxs ismlarining aksiolingvistik o'ziga xosliklarini tahlil qilish orqali har ikki madaniyatning tilshunoslikka oid xususiyatlarini o'rganish mumkin. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tilidagi shaxs ismlarining aksiolektual xususiyatlari o'rganilib, ularning o'xshash va farqli tomonlari yoritiladi hamda tilshunoslik sohasida qanday ifodalanishi o'rganiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur maqolaning mavzusiga oid ilmiy manbalar va adabiyotlar shaxs ismlarining lingvistik, madaniy va semantik xususiyatlarini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu masala yuzasidan bir necha ingliz va o'zbek olimlari turli tadqiqotlar olib borishgan, xususan, ingliz olimi Jon Antrobus 2012-yilda chop etilgan "Shaxs ismlarining madaniy ahamiyati" (The cultural significance of personal names) nomli risolasida shaxs ismlarining madaniy ahamiyati o'rganilgan. Ushbu manbaa shaxs ismlarning tarixiy va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi vosita bo'lib, o'zbek va ingliz tilidagi shaxs ismlarining madaniy kontekstdagi rolini tahlil qilishga asos bo'la oladi. Shuningdek, britaniyalik olim Devid Kristal 2005-yilda "Ismlar va ularning lingvistik asoslari" (Names and their linguistic foundations) nomli kitobini chop ettiradi, ushbu kitob ismlarning lingvistik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Asarda shaxs ismlarining semantik va fonologik jihatlarini chuqur tahlil qilinish, bu boradagi o'zgarishlar va

tendensiyalar yoritib berilgan. Ingliz tilidagi shaxs ismlari haqidagi bu bilimlar maqola uchun qimmatli hisoblanadi. 2020-yilda o'zbek olimi G'aniyev B. o'zining "O'zbek shaxs ismlarining etimologiyasi" nomli asarida o'zbek shaxs ismlarining tarixiy ildizlari va semantik ma'nolari keng ko'lamda yoritib bergan. Muallif ismlar orqali xalqning madaniy merosini tahlil qilib, ularning lingvistik va ijtimoiy ahamiyatini ko'rsatadi. Bu maqola uchun o'zbek ismlarining o'ziga xos jihatlarini ochib berishda asos bo'ladi. Hayitov G. esa 2021-yilda "Shaxs ismlarining madaniy va semantik xususiyatlari" nomli maqolasida o'zbek shaxs ismlarining madaniy va semantik jihatlarini yoritib bergan. Ismlarning ma'no qatlamlari va ularning jamiyatdagi o'rni haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu adabiyotlar shaxs ismlarining lingvistik va madaniy tahliliga oid ilmiy asos yaratadi va maqolada yoritilgan mavzuni chuqurroq anglashga imkon beradi. Shuningdek, ushbu manbalar orqali o'zbek va ingliz tillaridagi shaxs ismlarining umumiyliklari va farqlari haqida batafsil ma'lumot olish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda o'zbek va ingliz shaxs ismlarining aksiolingvistik xususiyatlarini o'rganish uchun qiyosiy tahlil usuli qo'llanildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

Adabiyotlarni o'rganish. Tadqiqot mavzusiga oid ilmiy manbalar, kitoblar va maqolalar tahlil qilindi. Ushbu adabiyotlar orqali o'zbek va ingliz tillarida shaxs ismlarining semantik, fonologik va madaniy xususiyatlari haqida ma'lumotlar yig'ildi.

Qiyosiy tahlil. O'zbek va ingliz tillaridagi shaxs ismlarining morfologik, semantik va pragmatik jihatlarini taqqoslandi. Bu jarayonda har ikki tilning madaniy va tarixiy o'ziga xosliklari hisobga olindi.

Misollar yig'ish: O'zbek va ingliz shaxs ismlaridan olingan misollar lingvistik jihatdan tahlil qilindi. Bu usul orqali har ikki tilning ismlaridagi umumiylik va farqlarning asosiy sabablarini aniqlashga imkon berildi.

Aksiologingvistik yondashuv: Shaxs ismlarining madaniy qadriyatlar va ijtimoiy ahamiyat bilan bog'liqligi o'rganildi. Ushbu yondashuv ismlar orqali har ikki xalqning madaniy qadriyatlari va an'analari tahlil qilishga yordam berdi.

Ilmiy ma'lumotlarning tahlili: Statistik ma'lumotlar va ilmiy tadqiqot natijalari asosida olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, mavzuga oid xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar o'zbek va ingliz tillaridagi shaxs ismlarining lingvistik va madaniy jihatlarini chuqur o'rganishga, ularning umumiy va farqli xususiyatlarini aniqlashga yordam berdi.

Tahlil va natijalar. O'zbek va ingliz xalqlari ismlaridagi aksiologingvistik jihatdan o'rganish borasida so'z borganda, eng avvalo, "aksiologingvistik", "aksiologingvistika", "aksiolektual", kabi atamalarga ta'rif berib o'tishimiz joiz. Aksiologingvistika (aksiologik lingvistik) – tilni qadriyatlar bilan bog'liq holda o'rganadigan lingvistikaning tarmog'i hisoblanadi [1]. U til va madaniyat o'rtasidagi aloqani, til vositasida qadriyatlar va axloqiy meyorlarni ifodalash va shakllantirish jarayonlarini o'rganadi. "Aksiolektual" atamasi "aksiologiya" (qadriyatlarini o'rganish) bilan "lekt" (tilning xilma-xilligi)ni birlashtirib, shaxsiy ismlarning jamiyat qadriyatlarini, e'tiqodlari va madaniy meyorlarini qanday aks ettirishiga ishora qiladi [4]. Bu xususiyatlar o'zbek va ingliz tilidagi ismlarda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi.

O'zbek va ingliz xalqlarining shaxs nomlari o'rtasidagi aksiolektual xususiyatlarini o'rganish o'ziga xoslik, madaniy va an'anaviy meyorlarga urg'u berish kabi umumiy qadriyatlarini ochib bersada, ushbu qadriyatlar har ikki xalq madaniyatida turli xil tafovutlar orqali kechganligini ham ko'rib o'tishimiz mumkin.

Agar shaxs ismlarini madaniy an'ana va tarixiy meros sifatida qaraydigan bo'lsa, o'zbek shaxs ismlari ko'pincha tarixiy va diniy ildizlarga ega bo'lib, ularda xalqning o'ziga xos qadriyatlari mujassamlashtirilgandir. O'zbekcha shaxs ismlari ko'pincha tarixiy, diniy va madaniy manbalardan olingan, masalan, Otabek (ota-bek, rahbarlikka intilish) yoki Dilshod (dil quvonchi) ismlari o'zbek xalqining madaniy xotirasini aks ettiribgina qolmasdan, milliy o'zlikni, madaniy g'ururni ham ifoda etgan [5]. Xuddi shu kabi, Uilyam yoki Elizabet kabi ingliz nomlari tarixiy va qirolik ma'nolarini o'z ichiga oladi va ularni ingliz tilida so'zlashuvchi dunyo merosi bilan bog'laydi. Bunda, Uilyam- himoyachi, hamda Elizabet- Xudo qasamni bajardi kabi ma'nolarga egadir [2].

Diniy qadriyatlar jihatidan qaraydigan bo'lsak, o'zbek xalqi ismlarida Islom madaniyatining ta'siri sezilarli darajada bo'ldi. Arab tilidan olingan Abdulloh (Allohning bandasi) yoki Zaynab (go'zallik) kabi ismlar diniy qadriyatlarini aks ettiradi [4]. Ingliz xalqi ismlarida esa xristianlik an'analari kuchli o'rin olgan: masalan, Jon (Yahyo, Xudoning marhamati) yoki Meri (Maryam, muqaddaslik) kabi ismlarni misol keltirishimiz mumkin [8]. Diniy ma'rifat va qadriyatlarini o'zida aks ettiruvchi ismlar har ikki xalq madaniyatida ham katta o'rin tutadi.

O'g'il yoki qiz farzandga ism qo'yishda har ikki xalq madaniyatida tug'ilgan farzandni jinsini inobatga olish masalasiga alohida e'tibor berilgan. O'zbek nomlarida jins farqlari ko'pincha o'ziga xos qo'shimchalar yoki ma'nolar bilan belgilanadi. Masalan, Ulug'bek (erkak) va Gulnora (ayol) kabi ismlar jinsni aniq ko'rsatadi, bunda, Ulug'bek (ulug' rahbar) ismi faqat erkaklargina qo'yilsa, Gulnora (gul, noziklik) ayollarga xos ism hisoblanadi. Bunday qadriyatlar orqali jamiyatda an'anaviy qarama-qarshi jins vakillari rollari yanada mustahkamlangan. Ingliz tilida Jon yoki Meri kabi jinsni bildiruvchi ismlar keng tarqalgan bo'lsa-da, Teylor yoki Jordaniya kabi har ikki jins vakillariga ham qo'yish mumkin bo'lgan ismlar jamiyatning gender tengligiga bo'lgan munosabatini aks ettiradi.

O'zbekistonda shaxslarga qo'yiladigan ismlar ta'lim-tarbiya va oilaviy qadriyatlarini aks ettirishi mumkin. Shuhrat (shon-sharaf ma'nosi) va Barno (yam-yashil, gullab-yashnagan ma'nosi) kabi ismlar ijobiy ma'no va kelajakka umidni bildiradi. Ingliz tilida gaplashuvchi mamlakatlarda esa, Charlotta yoki

Oliver kabi nomlar nafislik va jozibadorlikni anglatadi. Har bir jamiyatda ismlar ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiradi.

Har ikki mamlakat madaniyatida ham shaxsga ism qo'yish jarayoni ommaviy axborot vositalari va ommaviy madaniyat bilan yanada rivojlandi. O'zbekistonda Shahzoda yoki Jasur kabi ismlar mashhurlar madaniyati ta'sirida qo'yiladigan ismlar bo'lib, zamonaviy dunyoqarashning shaxsga ism qo'yish jarayoniga bo'lgan ta'sirini ko'rsatadi hamdabu kabi zamonaviy ismlar tobora ommalashib bormoqda [7]. Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda ommaviy axborot vositalaridan ilhomlanib tanlangan ismlar, masalan, Taxtlar o'yini filmidagi Arya kabi ismlar yanada ko'payib borayotganini ko'rishimiz mumkin [2]. Bundan tashqari, har ikki tilda yangi tendensiyalarni kuzatish orqali madaniyatlarining globalizatsiya jarayonidagi o'zgarishlarini tahlil qilish mumkin.

Har ikki mamlakatda shaxslarga qo'yiladigan ismlarni semantik jihatdan tahlil qilsak, o'zbek ismlari ko'pincha otalarning farzandlariga bildirilgan yaxshi niyatlarini ifodalashini ko'rishimiz mumkin. Masalan, Rustam (kuchli, bahodir) yoki Nigina (qimmatbaho tosh). Ingliz ismlarida ham shunga o'xshash semantik qarashlar mavjudligini quyidagi misollar orqali ko'rib o'tamiz, Greys ismi nazokat, nafislikni bildirsa, Viktor ismi esa g'oliblikni bildiradi. Shu jihatdan har ikki til madaniyatida shaxslarga ism qo'yish jarayoni orqali shaxslarning tilak va istaklari hamda oilaviy qadriyatlar ifoda etiladi.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan o'zbekcha va inglizcha shaxs ismlari o'ziga xos fonologik, morfologik, semantik va pragmatik xususiyatlarni namoyon etadi. Ushbu xususiyatlarning har birini quyida alohida misollar orqali ko'rib o'tamiz.

Fonologik jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, o'zbek shaxs ismlari turkiy va fors tillarining fonotaktik qoidalariga ta'sirida bo'lib, ko'pincha yumshoq unilar va uyg'un undoshlar ishtirok etadi, masalan, Madina, Shodiyor kabi ismlar bunga yorqin misol bo'la oladi. Inglizcha shaxs ismlari esa german va roman tillariga xos bo'lgan urg'u va unli-undosh birikmalari qoidalariga asoslanadi.

Shaxs ismlarining morfologik xususiyatlari haqida so'z borganda shuni takidlash joizki, o'zbek tilida ismlar ko'pincha "-bek" (xo'jayin) yoki "-jon" (suyukli) kabi jinsni bildiruvchi qo'shimchalar bilan ifodalanadi [3]. Ushbu qo'shimchalar ismga emotsional va semantik ma'no beradi. Inglizcha ismlar morfologik jihatdan murakkabroq bo'lsa-da, qisqartirish hamda ixchamlashtirish shakllari keng tarqalgan, masalan, Kettrin ismi Keyt kabi qisqartirib aytiladi, yoki Jon ismi Joni deb ixchamlashtirilishi mumkin. Bunday usullar norasmiy muloqotda ko'proq ishlatiladi va yaqinlik tuyg'usini ifodalaydi.

Semantik xususiyatlarga ko'ra, o'zbek xalqi ismlari ma'nosi ramziylik hamda ijobiylik tamoyillariga asoslanadi. Masalan, Firdavs ismi "jannat" yoki Guli ismi esa "gul kabi go'zal" kabi ramziy ma'nolarga ega. Ingliz ismlari ham boy semantik ildizlarga ega, masalan, Houpp (umid), Feys (e'tiqod, ishonch) kabi. Ismlarning mazmuni shaxsiy fazilatlarini ifodalashga xizmat qiladi [8].

Pragmatik jihatdan taqqoslansa, har ikkala mamlakatda shaxslarga qo'yiladigan ismlar ijtimoiy munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilidagi erkaklar ismlaridan so'ng aksar hollarda "aka", yoki ayollar ismlariga "opa" kabi iboralar qo'shib aytiladi, bunday yondashuv xushmuomalalikni aks ettiradi hamda yoshi katta insonlarga nisbatan hurmatni ifodalaydi. Shuningdek, ushbu iboralar insonlar o'rtasidagi yaqinlik darajasini ham bildiradi. Inglizlarda esa bu jabhada sal boshqacharoq yondashuv mavjud. Ingliz xalqlarida erkak kishilarga ularning ismi oldidan "janob" iborasi, ingliz ayollari ismlariga esa "xonim" iborasi qo'shib aytiladi. rasmiyatchilikni ko'rsatish uchun. Ismlar muloqotda hurmat va ijtimoiy mavqe ifodasi sifatida ishlatiladi. Bu esa muloqotning rasmiyligi va xushmuomalalikni ifodalaydi.

O'zbekistonda farzandlarga ularning otasi ismini qo'shib aytish yoki familiya qilib olish ham keng tarqalgan bo'lib, bu uslub nasl-nasab va oilaviy aloqalarning davomiyligini bildiradi, masalan, otasining ismi Ali bo'lgan shaxsga Ali o'g'li, Aliyev kabi atamalar mavjud. Inglizcha ism qo'yish tizimida esa odatda bunday tizimlar mavjud emas.

Globallashuv va ko'p madaniyatlilik natijasida o'zbek va ingliz tilidagi shaxs ismlarida o'zaro bir-biriga bog'liqlik seziladi. Masalan, ingliz tilida ismlarning o'zbekcha talaffuzga moslashtirilgan shakllari: Jeyms (James), yoki aksincha Dilnoza kabi ismlarning ingliz tilida talaffuz qilinishi bunga misol bo'la oladi[5].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'zbek va ingliz tillarida shaxs ismlari xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini namoyon etadi. Ularning lingvistik

tahlili til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi. Shaxs ismlari faqatgina o'tmishni eslatib turuvchi yodgorlik sifatida xizmat qilibgina qolmasdan, bir vaqtning o'zida jamiyatning kelajak avlodlariga merosi bo'lib ham o'tadi. Shaxs ismlari orqali xalqning o'zlikni anglashga bo'lgan intilishi va uning madaniy rivoji yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir ism o'zida til va madaniyat uyg'unligini mujassamlashtirgan boy xazinadir.

ADABIYOTLAR

1. Antrobus, J. The Cultural Significance of Personal Names. Cambridge: Cambridge University Press, 2012;
2. Crystal, D. Names and Their Linguistic Foundations. Oxford: Oxford University Press, 2005;
3. G'aniyev, B. O'zbek shaxs ismlarining etimologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020;
4. Hosking, J. Personal Names Across Cultures: A Comparative Perspective. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010;
5. Hayitov, G'. Shaxs ismlarining madaniy va semantik xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021;
6. Muminov, O. Ismlar tarixi va ularning semantik tahlili. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2017;
7. Smith, P. Global perspectives on personal names. New York: Routledge, 2018;
8. Taylor, R. Cultural Identity and Names. Berlin: Springer, 2017;
9. Yuldasheva, S. O'zbek shaxs ismlari va ijtimoiy munosabatlar. Toshkent: Kitob dunyosi nashriyoti, 2021.;
10. Ibragimov, M. Shaxs ismlari: Aksiologiyistik yondashuv. Toshkent: Akademnashr, 2019;
11. Karimov, A. O'zbek ismlarining tarixiy ildizlari. Toshkent: Ilm nashriyoti, 2018;
12. Brown, L. Language, culture, and identity: Personal names analysis. San Diego: Academic Press, 2016;
13. Ahmedov, Z. O'zbekcha shaxs ismlarining zamonaviy tendensiyalari. Toshkent: Toshkent universitet nashriyoti, 2019;
14. Clarke, M. Naming practices in Western societies. Oxford: Oxford Publishing, 2014;
15. Johnson, R. Names and their meanings in Modern linguistics. Cambridge: Cambridge scholars publishing, 2020;
16. Safarov, N. O'zbek shaxs ismlarining ijtimoiy funksiyalari. Toshkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2017.
17. Internet manbaalari:
18. <https://www.ziynet.uz>.
19. <https://www.behindthename.com>.
20. <https://www.cyberleninka.ru>.
21. <https://www.academia.edu>.